

ACC. N:R M. 14785: 1-18.

Landskap: Skåne Upptecknare: Nils Jönsson
Härad: V. Göinge Berättare: Densamme
Socken: Stoby m.fl. Berättarens yrke: Kamrer
Uppteckningsår: 1958 Född år 1878 + 3/9 i Kerlingeberga, Stoby m

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Hvarandeskap, förlösning, barnvård och kyrktagning
• Det späda barnets klädsel och vård.
Barnets vård och uppfostran u. förskoleåldern.

} Lu F 96
" 97
" 98

s. 1-18.

(Emb. upptecknaren skall detta vara svar i
Lu F 96, 97 o. 98, men verkar vara huvudsakl.
svar å Lu F 96 i m. 7.

Frågelistor 96,97,98.

Svaret på dessa listor är mycket ofullständigt. Själv var jag "enda barnet" i en torpstuga och kom hemifrån vid rätt tidig ålder, De ungdomer som jag lämnar äro till största delen och där inte annorlunda uppgives hämtade från mitt hem och från gården nr 1 5/16 mtl i Kärlingberga och från de benämningar, som varit vanliga i trakten.

Man ville i regel gärna ha barn, men inte allt för många. När Mor Elna (eller Mor Nils Torstens- som hon också kallades) gick med sitt tionde barn, tyckte de äldre sysonen att det var för mycket. "Fyra eller fem kunde ha varit tillräckligt". Men det tjänade inte något till att vidtaga särskilda åtgärder, ty barnantalet var på förhand bestämt! Den som var klok kunde på förhand läsa det i linjerna på handens insida - där f.ö. "döaskreved" (livslinjen) talade om livslängden och dödssättet. Helst ville man först ha pojkar, som kunde hjälpa till vid skötseln av gården, och sedan flickor som kunde hjälpa husmodern. Idealet var att hava lika många av varje sort.

Vid barnlösa äktenskap gissades gärna om det var mannens eller kvin-

kvinnans fel. Man ville nog i regel gärna ha barn och gick till någon klok för att få hjälpande dekokter, anvisningar rörande samlaget m.m. Det var hedersamt, om det första barnet inte kom i förtid, Helst borde de 9 á 10 månader ha förflutit efter vigseln. Två år ansågs vara lämplig tid mellan barnsängagarna. Så länge modern gav di, ansågs det att hon inte kunde bli med barn. - På bygden ansågs vigseln vara den akt, som medgav äktenskapligt umgången - inte trolovningen. När det gällde gift folk, var det inte vanligt, att man avsiktligt sökte begränsa barnantalet. Allting var ju på förhand bestämt! Det var Guds vilja, att det skulle bli ett visst antal barn. Någonting var inte att göra åt den saken. - Händes det någon gång att en gift kvinna besökte någon "klok" för att få barnbegränsande medel, talades i varje fall tyst därom.

Om en ogift kvinna blev med barn och inte hade utsikt till äktenskap var det inte ovanligt att hon sökte avbryta havandeskapet på olika sätt: genom lyftandet av tunga bördor, genom ätandet av grönsåpa eller förtärande av dekokter som någon klok ordinerat. Vanligt var även

att ogifta mödrar ~~förtärde fosforn~~ försökte framkalla missfall genom förtärandet av fosforn på de tändstickor som då för tiden salufördes i pappersfodral och antändes genom gnidning mot vilket föremål som helst. Ofta hände det att kvinnan efter intagandet av en sådan medicin avled under svåra plågor. - Abort betraktades på bygden som brott eller synd.

Mest hederligt betraktades det om kvinnan vid vigseln var "orörd". Men ofta ingicks äktenskap förrän ämnat var - eller kanske inte ämnat alles - när havandeskap konstaterats. Om mannen inte ville kännas vid faderskapet och om inga talande skäl förelågo, kunde han vid rätten "svära sig fri". Eljest blev han ålagd att betala underhåll till barnet, som kallades "horunge" och bemöttes med förakt av jämnåriga kamrater. (Många fall av mened förelågo. På bygden talades om, att en ung notarie förmått en barnafader att bekänna, när han före edens edens avläggande slagit klubban i bordet och utropat: Här sväres falskt och luktar svavel ifrån Kattegat!) -

Vår prost uppehöll sig länge vid sjätte budet och förklarade för oss läsborn skillnaden mellan vanlig lösaktighet samt enkelt och dubbelt hor. I första fallet gällde det två ogifta personer, i andra fallet en gift och en ogift person, i tredje fallet två gifta personer inom olika äktenskap.. När en ogift hederlig flicka blivit gravid , sades hon "ha råkt illa ud". Den som "la se te mä hocken som helst" kallades hora, *P*uscha. attmänt fruntömmar o.d.

När en kvinna var gravid sades hon "va mä barn", "va pau da vised", "va tjock", "pau tjockan" el. d. När *M*enstruationen uteblev trodde kvinnan sig vara gravid. Var äktenskapet lyckligt, omtalade hon för mannen sina misstankar. Eljest fick någon av hennes kvinnliga vänner vara den förtrogna.. Ogifta kvinnor förtego förhållandet i det längsta. Tiden för förlossningen räknades från den sista "blödningen" och sådes i regel vara "forti ugor". Någon medverkan till att barnet skulle vara av önskat kön kände man inte till. Man sade emellertid: "Ungen sprallar sau lett, sau da blir säkert eun paug". Under tiden för havandeskapet gick kvinnan i regel till "joramoren" (barnmorskan)

- 5 -

för att bli undersökt. Detta gällde särskilt urinens beskaffenhet. (Ett på bygden vanligt ordstäv lydde: "Naur jögen galer pau bar kvest, sau bler da många ~~p~~yschor i lannad")

I legitima äktenskap var kvinnan föremål för särskild aktsamhet under havandeskapstiden. Under den första tiden kräktes hon ofta och skulle ha den mat som hon önskade, särskilt den som hon "lustade ätte". Hon fick inte delta i slakt, inte vid matlagningen handskas med ått som slingrade, inte bliva skrämmd, el.d. Om så skedde fick barnet "lyde". Under den sista halvtiden använde kvinnan en särskild moderskapsklänning. som hon antingen sydde själv, ändrade av förutvarande kläder eller beställde hos hemsömmerska. En ogift kvinna fick behålla sin plats så länge hon nöjaktligt kunde sköta sina sysslor. Sedan skickades hon hem till sina föräldrar. - Kvinnor som ville ha en lätt barnbörd utan smärtor kunde erhålla detta genom att krypa genom en "fölaham" (ett stos efterbörd). Detta hämnade sig dock. Var barnet av kvinnkön blev det en "mara":, ett gossebarn blev "Verulv".

Den gifta kvinnan iordningställde själv spädbarnutstyrseln. Förutom de

5.

persedlar som barnet skulle ha närmast kroppen, var det viktigaste någ-
ra lindor av ungefär en decimeters bredd. Dessa kallades "svöb". Där-
av benämningen "svöbeglött". Benämningen "pattaglött" syftade på att
barnet under den första tiden levde av moderns mjölk. Någon tid före för-
lossningen flyttade kvinnan från den äktenskapliga sängen till ett
särskilt rum - kammaren. - Barnkläder. "svob" och vagger hämtades dit.
Husfädern skulle själv, när de första värkarna gjorde sig påmind, a,
skjutsa efter "joramoren". När inte tillräcklig hjälp fanns i hemmet,
skulle en grannkvinna tillkallas för att vara "joramoren" behjälplig med
arbetet. Var det inte särskilt brådskande med förlossningen efter
barnmorskans ankomst, undfängnades hon med kaffe. Stoby sockens barn-
morska hörde till de yppersta i socknen, och särskild mat lagades till
henne på gårdarna.

Förlossningen utfördes i kammarens säng. Kvinnan skulle därvid inta-
ga liggande ställning. Navelsträngen avklipptes och förbands, barnet
tvättades i varmt vatten, vars temperatur prövades av barnmorskan med
"albuen" (armbågen), varefter barnet lades i en handduk och vägdes på

6.

husets betsman. Efterbörden grävdes ner på lämpligt ställe, barnet d/ svöbdes (lindades) och lades i vaggan, lakan byttes i husmoderns säng och barnafadern tillkallades för att beskåda barnet. Förut hade han vägrats tillträde.

Endast i särskilt svåra fall behövde läkare tillkallas. S.k. kejsarsnitt utfördes alltid av läkare. Lilaså tillkallades läkare, när barnet behövde tagas med tång. Om navelsträngen virats om barnets hals, kunde barnmorskan i regel med ett raskt snitt rädda barnet från kvävning. Barnsängsfeber förekom endast i undantagsfall inom socknen, enär barnmorskan och hennes medhjälpare iakttago den nödiga renligheten. Sedan lakan bytts i sängen, lindades modern, för att inte bliva oformlig efter barnsörden. Om äldre barn funnos, höllos de borta från förlossningsrummet. Stundom sades det på fullt allvar, att storken kom med den nyfödde.

Barnsängskvinnan fick i regel stanna i sängen under en vecka. Hos storbönderna stannade barnmorskan kvar under denna tid, såvida inte brådskande bud kom efter henne. Hon skötte både kvinnan och barnet.

Grannkvinnorna kommo för att hälsa på och medförde mat av något slag: Risgrynsgröt, sviskonsoppa. kakor o.d.

Barnmorskan i Stoby socken under 1870-80:talet hette Svenborg, bodde i ett rödmålat hus i kyrkbyn och var gift med en snickare Truls. Svenborg hade ett mycket gott anseende och umgicks såväl hos prostens som hos landstingsmannen på Olahus - de yppersta i socknen. Hon vägde sina modiga 100 kg, och många historier berättades om hennes manhaftighet. Vid ett tillfälle blev hon kallad till en lantbrukare i Röinge. Denne var inte känd för någon större klyftighet, men ansåg sig böra tala med Svenborg före hennes inträde i hemmet, enär barnet efter hans mehing kom allt för tidigt. "Tjue ugor! Tjue ugor! Da kan allri stau rätt te!" - Svenborgs svar lydde "Tjue ugor före o tjue ugor ätte, da bler väl forti, dett eländia nöd", och därmed skuffade hon karlen undan och steg in i stugan.

Dopet - kristningsgillet (uppåt landet dopölet) ägde rm mycket tidigare än som nu är fallet. Någon exakt tidpunkt kan jag inte angiva. Själva dopakten skedde alltid i kyrkan - inte i hemmet, såsom numera stundom

är fallet. Både grannhustrun och min moder fingo massor av goda råd av grannkvinnor beträffande allt som skulle iakttagas under barns-
börden, för att barnet inte skulle bliva behäftat med "lyde" (lyte).
Hade de arma kvinnorna följt alla dessa råd, skulle de behöft isole
sig fullständigt under graviditetstiden. Men vanligt var att man
iakttog åtskilligt mellan barnets födelse och dop. Stål sattes över
dörrarna och lades i vaggan, Eld skulle helst under hela tiden uppe-
hållas i spiseln. (Dessa bruk voro väl ursprungligen avsedda att
skydda barnet från att bliva "botbytt" av trollen, men fortsattes av
gammal vana även sedan man inte längre trodde på ett bokstavligt byte)
Till dopet hörde nödvändigt "gumor" (gudmoder) och faddrar. Grangårds-
hustrun var min gudmoder. Det sades att hon hade en ullsax gömd i scha-
len för att skydda sig och xxx mig under färden till kyrkan. Gudmodern
skulle, där ej annat fanns, bekosta dopklänningen, och barnet borde
under nästa natt sova i kristningsklänningen för att få god hälsa.
Av min gudmoder erhöll jag under flere år på födelsedagen en "vedekrans"
och en "vrtakaust". Där flere barn funnos, gick dopdräkten i arv från

- 10 -

det ena barnet till det andra. Från de högre stånden ärvdes bruket att förse dopklänningen med blåa band och rosetter om det gällde ett gossebarn, med röda band och rosetter, om det gällde ett flickebarn. - Dopets och dopvattnets magiska kraft höll i sig långt fram i tiden.. Sedan gammalt användes dopvattnet, i den mån det kunde tillvaratas, ett tvätte sjuka med för att bringa dem hälsa. - Livligt minns jag hur mitt hembiträde hade den föreställningen ~~att~~ att bernet fick god sänggröst, om det skrek under dopseremonien. Dopvattnet hölls ut vid en rosenbuske i trädgården, för att denna buske skulle blomma rikligt under sommaren.

Under flere år samlade jag uppgifter om "lyde". Det gällde att tänka efter, om modern råkat ut för något ovanligt under gravitationstiden. Min moder berättade, att jag varje kväll kl. 11 började skrika och höll på med detta under ett par timmar. Hon erinrade sig att hon en kväll vid denna tid blivit skrämmd av en knäckning på fönstret. Först försökte hon med en allmän kur mot "lyde". Hon stack sig i ringfingret med en nål och pressade fram en droppe blod, som jag fick förtära. Då detta

inte hjälpte, prövades en mera speciell kur, som ledde till åsyftat resultat. En torsdagskväll (de magiska kurerna utfördes vanligen under söndagar och torsdagar) kl. 11 lämnades jag ut av min moder genom ett öppet fönster. Far tog emot mig och bar mig tre gånger runt huset motsols och lämnade mig sedan genom samma fönster tillbaka till mor - allt under iakttagande av fullständig tystnad. - Livligt minns jag hur min hustru av en äldre kvinna varnades för att sitta på en kista. var lock vor försett med knastar - bernet kunde då få "kiste-knagga" - ett slags bölder. - likaledes att inte låta någon låda "stå på kläm (inte vara riktigt tillskjutet). Det enda som kunde följa där-
men fick fram det som låda på barn an nakt natt.
sv, kan jag inte erinra mig. - (Min äldsta pojke var mycket skrikig under nätterna. Vårt hembiträde sade, att detta berodde på att modern blivit skrämmd under natten. Barnet skulle tre gånger en torsdags- eller söndagskväll lämnas genom ett öppet fönster mellan fadern och modern varje gång upprepande odet: "Fönsterskrik". (Rådet följdes inte!) Några ytterligare exempel, hämtade från mina rikhaltiga uppteckningar om gamlat läkemedel och läkemetoder: - Ett barn hade ett rätt

födelsemärke över vänstra ögat, vilket berodde därpå. att modern tvättat och förbundit en person, som skadat sig över vänstra ögat. Barnet botades därigenom, att modern 40 morgnar å rad gapade över födelsemärket. Hon skulle företaga "gapningen" på fastande mage, innan hon tilltalat någon (Ignaberga socken). Ett barn led av svaghet i benen och var vid mer än ett års ålder oförmöget att gå. Modern påminde sig, att hon sysslat med ett sjukt får, stått grensle över det och försökt resa det, men fåret hade vid varje sådant försök åter fallit. Hon ställde sig nu grensle över ett får, klippte en "totöss", brände denna och lade askan i vatten, som barnet sedan fick dricka. Kuren hade åsyftad verkan. (Stoby skn) - Ett barn, som var särdeles kinkigt och skrikigt, botades på så sätt, att modern tre kvällar å rad tog barnet ut på gårdsägorna och kröp genom en "stätta", där hon några månader förut fallit och slagit sig vid ett försök att mota bort några kreatur, (Ignaberga skn) - Ett några veckor gammalt ~~gammalt~~ barn fick ganska eleakartade bölder. Men vände sig till "Saunnagra-Jensen" (Jöns i Sandåkra), en mycket anlita klok gubbe, som förklarade, att modern slagit en ko med en

12.

"knagged" käpp. Man skulle bränna en dylik käpp, lägga askan i vatten samt dels tvätta barnet därmed, dels låta barnet förtära ett skedblad av dekokten. Kuren hjälpte! Modern erinrade sig, att hon i gårdens portgång jagat undan en ko, som åt av ett där stående potatislass. Efteråt kände hon sig trött och "attererad". (Finja skn) - En gumma i Röinge botade "lyde". Hon hade särskild förmåga därtill, enär hon själv varit född med lyte och blivit botad. Ett barn hade skrovlig hud på händer, fötter och i ansiktet, vilket berödde därpå att modern blivit skrämmd av en orm. Gumman hämtades en kvaäll vid nymåne. Hon iakttog fullständig tysrnad under vägen till och från stället samt under tiden hon var där. Botandet bestod däri, att hon upprepade gånger under tiden mellan 12 och 1 på natten andades på barnets sjuka lemmar (Röinge i Stoby skn). - Från Önnestad har jag erhållit följande uppgifter: Klen hårväxt hos barnet kunde bero på att modern själv mjölat eller sett någon mjöla "suren" (surdegen). Något botemedel för detta har jag inte erhållit. - Att barnen "blötte i sängen" kunde vara lyte, beroende på att modern blivit skrämmd eller ätit bröd, ost el, d. som

möss gnagt på. Sjukdomen kunde botas därigenom att man fångade en levande mus, hackade eller malde den och blandade den i köttbullar åt den sjuke. - Modern hade tvättat händerna men glömt att torka dem under tiden hon höll på med eldning av bakugnen. Barnet fick "udslätt" (eksem) på händerna. Man strök barnets händer mot ett lik och bad den döde taga sjukdomen med sig. - Modern hade blivit skrämmd av en hund. Barnet skrek vid samma tid varje dygn., men blev botad genom att förtära en droppe blod av den skyldige hunden. - Barnet fingo ofta lyte, om modern blivit skrämmd vid slakt, såg en orm eller ål kräla el.d. I senare fallet fick barnet spasmer eller osäker, slingrande gång. Botemedlet okänt, - Om barnet hade ömtålig hud eller sårnader, fann detta sin förklaring däri, att modern under havandeskapet råkat trampa i glöder. Värst var ifall hon råkat trampa på vådeldsglöder. Då fick barnet evnerligen elakartat utsteg, som gick under benämningen "vidilen" (vita elden?). Från det ställe, där hon ådragit barnet lytet, hämtades kol, som upphettades till glödning och lades i vatten, varefter barnet tvättades eller badades i detta vatten. - Ett mera natur-

- 15 -

ligt medel användes även mot sårnader, i det man "döstade" (puvrade) barnen med potatismjöl eller sporerna av "kararev" (Lycopodium, lummer - en drog, som på apoteken benämndes nikt). - Om man lämnade ett arbete och låt nålen sitta kvar i tyget. lintotten på skäktstolen etc och sedan en havande kvinna fick se det, föddes barnet med lyte. Såg hon ett lock slarvigt pålagt eller en dörr på flänt, så fick barnet "haraskarn" (blev harmynt). Samma följd, om hon fick se en yxa fasthuggen i vedkubben. - Det var farligt för henne att koka ägg bland potatis. Då fick barnet sten.

En stor del av dessa föreställningar leda antagligen sitt ursprung långt tillbaka i tiden, när enligt den primitiva människans uppfattning, även de döda tingen voro kraftcentra med förmåga att skada, men även att hela. Man vände sig i regel till de föremål, som troddes hava skadat, för att få hjälp. - Av en grannkvinna fick jag förklaring till "kisteknaggana" (bölderna hos barnet, uppkomna därigenom att modern suttit på en kista. Dessa utslag botades därigenom, att modern lade ner barnet i kistan och satte sig ovanpå. gned barnets lintyg mot

15.

kistbeslagen och drog det sedan på barnet.

En del krafter voro så verksamma, att modern inte behövde ha kommit i direkt beröring med dem. Så t.ex. behövde hon endast på avstånd ha sett en eldsvåda, för att barnet skulle få "vidilen". Krafterna verkade ofta lång tid framåt. Säker för lyte, som man ädragit sig i moderlivet, var ingen förrän efter fyllda 40 år påstod Abrahams Hanna i stoby skn. De 40 åren skulle antagligen motsvara de 40 graviditetsveckorna. Samma gumma påstod även att den som följde sin moder till graven, inte borde se ned dit sedan ~~sedan~~ kistan sänkts, såvida han, ~~såvida han~~ inte överskridit de 40 åren. Om anlag för lyte fanns, skulle det med säkerhet bryta ut då. (40:talet spelade även en viss roll vid lytens botande, vilket framgår av en del av de anförda exemplen). - Min mor berättade, att det var synnerligen farligt, om en havande kvinna fick se när "slaget tog på någon". (Fick se anfall av fallandesot). Händes detta i kyrkan, så var det så mycket värre. Om barnet skulle räddas från att få sjukdomen, måste kvinnan genast föras till "joramoreh" och bliva "åreslaen" (åderlåten). Hon hade själv sett hur två kvinnor vid

16.

ett sådant tillfälle på 1840:talet fingo underkasta sig sådan behandling.. Det var inte gott att veta vad otyg man råkade ut för, och det var lätt att skaffa barnet ett lyte, utan att man visste precis när eller hur. Lytet kunde i årtal finnas ~~finnas~~ såsom anlag och genom en olycklig tillfällighet väckas till liv. Bäst var därför, att redan vid barnets födelse vidtaga vissa försiktighetsåtgärder, som hindrade ett sådant anlags ~~xxxx~~ utbrott. Allmän sedan gammalt var i min hemsocken föreställningen att den nyfödde första gången skulle lindas i ett "för-lorasvöb", som endast användes en gång och sedan brändes.. Lyte förebyggdes även. om modern 40 morgnar efter barnets födelse före solupp. gången och på fatande mage andades över barnets ansikte.

"Skävern" (engelska sjukan) kunde även vara lyte. Men därom skall jag inte berätta i detta sammanhang. "Skrofler" (tuberkulos i halskörtlarna) kunde vara lyte. beroende på att modern gått under rökt fläsk, från vilket lake droppat ner i hennes hår och nacke (Färlävs skn).

Kyrktagning. Uppgifterna avse en gård i Kärlingberga och äro mycket ofullständiga. - Husmodern låg kvar i kammaren (förlossningsrummet) tills kyrktagningen var verställd, och flyttade först därefter till den äktenskapliga sängen. - Någon exakt tid mellan förlossning och kyrktagning kan jag inte uppgiva. - Anmälan till kyrktagning skulle ske under den föregående söndagen av någon medlem av kvinnans familj, gudmodern eller maken. - Ofta skulle barnets gudmor medfölja till kyrkan - dock ej nödvändigt - och kyrktagningen ägde rum före mässan vid ingången till kyrkan. - Sedan prästen föredragit handbokens ord, ledde han den kyrktagna in i kyrkan. - Om flere kvinnor anmälts samtidigt, hade de gifta företräde framför de ogifta, och de s.k. stängs-personernas och böndernas hustrur efter särskild rangordning. Kyrktagningen upphörde så småningom under 1890- och 1910:talet.